

POSTMODERNISM: HISTORICAL AND THEORETICAL CONSIDERATIONS

Monica SIMON

“Petru Maior” University of Târgu-Mureș

Abstract: This study focuses on the emergence and evolution of the cultural current of postmodernism. First of all, the relationship between postmodernism and postmodernity, the social and cultural background, will be considered, for an analysis of the changes that triggered the new paradigm. Then, the study will present the stages of development with an emphasis on some key concepts such as the new ontology, the new historicism, indetermination, and fluidization.

Keywords: postmodernism, postmodernity, ontology, historicism, instability

Amplu teoretizat, mult criticat sau chiar refuzat ca etichetă a unui fenomen cultural, politic, istoric și cultural, subiect al multor dispute ale teoreticienilor, criticilor literari sau a filozofilor, postmodernismul reprezintă totuși o actualitate greu de negat și care a reușit să supraviețuiască de-a lungul timpului în ciuda reticențelor inițiale care îi reduceau viabilitatea, legitimitatea sau chiar globalitatea.

Inflația conceptului de postmodernism este evidentă în prezent în toate domeniile: artă, societate, politică, istorie, filozofie asociindu-se cu termeni surprinzători, spre exemplu președinte postmodern, prințesă postmodernă sau chiar sandvișuri postmoderne. În ciuda faptului că i s-a alocat un număr copios de studii și lucrări, postmodernismul își demonstrează constant propria-i complexitate refuzând închiderea sau fixarea și rămâne un concept ambiguu, neclar sau așa cum l-a numit inițial Umberto Eco „bon a tout faire”.

Raportul postmodernism - postmodernitate

Încercările de definire a postmodernismului sunt multiple, însă ele suscită discuții preliminare. Dacă pentru Mircea Cărtărescu „postmodernismul este epifenomenul cultural, artistic și, în cele din urmă, literar al postmodernității”¹, această definiție înglobează termeni diferiți pe a căror clarificare se construiește orice tratare teoretică a postmodernismului. Astfel, o primă explicație trebuie acordată *postmodernismului* și *postmodernității*, a căror utilizare este deseori una cu caracter ambiguu, însă distincția dintre ele este aceea dintre „curentul cultural numit „postmodernism” și condiția socială sau existențială care poate fi descrisă ca postmodernitate”². Astfel postmodernitatea desemnează condiția socială și istorică reflectând mutațiile ce s-au produs la aceste nivele și care facilitează dezvoltarea postmodernismului ca și curent cultural.

Într-adevăr începând cu anii 60 lumea începe să capete un nou aspect, o nouă culoare sau mai multe culori. În primul rând, emergența tehnologiilor de orice fel reprezintă intrarea într-o nouă eră, trecerea de la epoca industrială la cea postindustrială și implicit transformarea societății într-una de consum cu pretențiile sale de noi produse. În al doilea rând, boom-ul tehnologiei informaționale, a radioului, televiziunii, internetului l-a determinat pe Gianni Vattimo să eticheteze societatea contemporană ca „o societate a comunicării generalizate (o societate de mass-media)”³. În al treilea rând, disiparea hegemoniei europene, dispariția

¹ Mircea Cărtărescu, *Postmodernismul românesc*, București, Ed. Humanitas, 1999, p. 79

² Virgil Nemoianu, *Postmodernismul și identități culturale. Conflicte și coexistență*, Iași, Ed. Universității „Al. Ioan Cuza”, 2011, p. 30

³ Gianni Vattimo, *Societatea transparentă*, Constanța, Ed. Pontica, 1995, p. 5

imperialismului și a colonialismului sunt alte aspecte ce fac trecerea spre postmodernitate. În al patrulea rând, un punct de cotitură a fost stabilit și de mișcarea Flower-power și de revoluția sexuală prin forțele lor eliberatoare, surprinse cel mai bine de prefixul *post-* care marchează sfârșitul modernității și începutul unei alte perioade. Acesta este momentul reconceptualizării termenului de postmodernism.

Inițial utilizat într-un sens restrictiv în America de poeți precum Randall Jarrell, John Berryman sau Charles Olson în discuțiile despre noile tendințe ale poeziei de la sfârșitul anilor 1940 și din anii 1950. Cam în aceeași perioadă istoricul englez Arnold Toynbee folosește termenul legat de o profeție oarecum apocaliptică, ceea ce poate fi justificat de brutalitatea și tragismul celui de-al Doilea Război Mondial, prin faptul că această nouă eră postmodernă ar putea fi ultima din istoria Occidentului. De partea cealaltă a oceanului, acolo unde efectele nimicitoare ale războiului au fost mai puțin resimțite, poeții americani „au eliberat noțiunea de postmodernism de angoasele pesimiste cu care o investise Toynbee și au salutată noua epocă, văzând în ea un timp exaltat”⁴. O astfel de viziune este cea mai potrivită în contextul mișcărilor revoluționare din America, aici asimilându-se termenul atât de bine încât a continuat să fie utilizat și după ce dezlănțuirile frenetice ale revoluției au luat sfârșit. De aici el s-a extins atât în alte domenii cât și la nivel internațional.

Virgil Nemoianu sintetizează trăsăturile postmodernității distingându-le într-un număr de nouă sugestive pentru înțelegerea acestei stări specifice contemporaneității. Printre acestea, ar trebui menționate și dezvoltate câteva dintre ele, bunăoară viteza de mișcare în continuă creștere ce înlesnește mobilitatea pe întregul glob și nu numai precum și centralitatea comunicațiilor. În cadrul discuțiilor despre societatea comunicării, reticențele inițiale au fost depășite. Gânditori moderni precum Adorno în *Dialectica Iluminismului* și *Minima Moralia* anunțau efectele de omogenizare și uniformizare ale societății provocate de tehnologia informațională. Mai mult mass-media au fost considerate drept mijloacele favorabile pentru instalarea regimurilor totalitare și a dictaturilor prin propagandă. Paradoxal, nașterea postmodernității coincide cu explozia mass-media capabilă nu să transforme societatea într-una mai transparentă, în termenii lui Vattimo, sau stereotipizată ci într-o societate haotică, anarhică, dezorganizată dar mult mai complexă. E modalitatea prin care o multitudine de voci iau cuvântul pentru a se face auzite, cunoscute, nu una singură cum anticipa Adorno. Varietatea mijloacelor de informare și accesul la acestea a devenit aparatul ce educă, formează opinii și modul de gândire al oamenilor.

Ca o consecință directă a intensificării mijloacelor de comunicare este relația tensionată dintre globalism și multiculturalism. Globalismul este cel care vizează uniformizarea și eterogenitatea în timp ce multiculturalismul, cu sorginea sa romantică, este îndreptat înspre multiplicarea de *weltanschauungen*, proclamarea diversității, acceptarea diferențelor de orice fel, toleranța. Din juxtapunerea celor două se ivește probabil așa numita „condiție postmodernă” care se poate „să nu fie decât un cazan în care nenumărate variante de interacțiune dintre globalism și multiculturalism fierb și dau pe dinafară, provocând multora o stare de confuzie, de nesiguranță și de angoasă în ceea ce privește viitorul”⁵.

Tot în aceeași direcție a exploziei tehnologiei informaționale se înscrie și „transferul de la regularitățile raționaliste de tip mobil, așa cum au fost ele instituționalizate de revoluția Gutenberg/Caxton, la vizualitate, prezență virtuală și interacțiune computerizată”⁶ cu efectele pe care le produce și anume apartenența la comunități ale spațiului virtual și șansa utilizatorilor de a-și crea noi identități și existențe.

⁴ Matei Călinescu, *Cinci fețe ale modernității*, Iași, Ed. Polirom, 2005, p. 324

⁵ Virgil Nemoianu, *op. cit.*, p. 223

⁶ *Idem*, p. 35

În cadrul societății postindustriale accentul cade pe procesarea informației și nu pe cea a materiei prime ceea ce conduce la transformări din punctul de vedere al productivității la nivel societal: nu muncitorul din diferite domenii este factorul de producție ci intelectualul. În plus, profesiunile au devenit mai liberale făcând loc femeilor în poziții care erau altă dată atribuite bărbaților reechilibrând astfel relațiile dintre sexe. Mai mult decât atât, asistăm la un fenomen de distrugere și regândire a conceptului de familie tradițională.

Postmodernitatea pare a fi caracterizată de o reierarhizare a valorilor. Ceea ce a fost până acum considerat a fi valoare este, în postmodernitate, chestionat astfel încât ea este înlocuită tocmai cu neîncrederea și relativizarea. Chiar și trecutul și memoria sunt supuse problematizării prin parodie și ironie.

Încercarea de a contura postmodernitatea vedește complexitatea acestei condiții istorice cu nenumăratele și profundele sale mutații la nivelul societății, istoriei, gândirii și existenței. Schimbări importante s-au petrecut și în cadrul paradigmei științifice, cum ar fi principiul indeterminării al lui Heisenberg, teoriile științifice ale lui Thomas Kuhn, problema ireversibilității timpului, care își găsesc ulterior ecoul în conștiința artistică. În consecință, acesta este solul din care se hrănește postmodernismul ca și curent cultural care pune într-o nouă lumină concepte precum realitate, cunoaștere, individ, artă, istorie.

Postmodernismul internațional

Multitudinea studiilor despre postmodernismul internațional face dificilă o teoretizare exhaustivă a curentului cultural. Atât numărul mare cât și diversitatea discursurilor teoretice ale postmodernismului care de multe ori pot apărea drept contradictorii au determinat încercarea de a sintetiza direcțiile generale și variate ale acestuia din perspectivă diacronică, cu succinte referiri la tipurile de postmodernism care s-au conturat în interiorul fiecăreia dintre etape. S-a constatat existența a trei stadii importante ale postmodernismului. Demersul teoretic al postmodernismului a avut inițial, între anii 50 și 70, un caracter disparat și puțin polemic, lucru justificat de dificultatea instalării noii paradigme. Chiar dacă nu a asigurat nici definirea termenului și nici nu a avut nicio contribuție în plan estetic, a fundamentat baza pentru dezvoltarea postmodernismului. În această perioadă rămâne notabilă contribuția lui Leslie Fiedler⁷ prin asocierea fenomenului postmodern cu o post-cultură a cărei coordonată este renunțarea la valorile consacrate până în acel moment. În plus, tot ei îi aparține regândirea ierarhiilor în domeniul artei prin abandonarea distincției dintre arta înaltă și cultura de masă a cărei funcție ar fi „să modifice conștiințele”⁸.

Începând cu anii 70 până în anii 90 lucrările teoretice ale postmodernismului cunosc probabil etapa cea mai prolifică din perspectiva polemicilor pe care le naște. Termenul a început să aibă o utilizare mai largă și să fie asimilat de diferite domenii, în special de critica literară și artistică. Această perioadă a fost etichetată drept „postmodernism clasic” și se raportează la lucrări și concepte devenite acum „clasice”. Aici se încadrează faimoasa dispută Habermas/Lyotard. Poziția neomarxistului Habermas este una refractară la tendințele, numite în mod eronat neoconservatoare, ale poststructuralismului francez (Jacques Derrida, Michel Foucault) pe care le asociază cu postmodernismul. Reproșul pe care îl aduce acestora se leagă de mișcările lor împotriva valorilor modernismului și se sprijină pe argumentul apropierei lor de Heidegger și Nietzsche, filozofii modernismului. Indirect este și un atac la adresa lui Lyotard care îi contestase teoria cunoașterii și care abordează eșecul metafizicii și al „marilor povești de legitimare”. Cunoașterea în viziunea lui Lyotard nu mai este legitimată de „metanarațiuni”, care în postmodernitate și-au pierdut viabilitatea, și sunt înlocuite de

⁷ Leslie Fiedler, *The Collected Essays of Leslie Fiedler*, vol. II, New York, Stein and Day, 1971

⁸ Susan Sontag, *Against Interpretation*, New York, Deli, 1966

povestioare autohtonizate, astfel încât universalul modernismului devine localul postmodernismului.

Sub aspectul ontologiei contribuția filozofului italian Gianni Vattimo este considerabilă. „Sfârșitul modernității” proclamat de acesta este indisolubil legat de ideea de criză - criză a istoriei, a progresului, a realității - ce derivă din explozia mediatică. Istoria încetează să mai fie un proces unitar din cauza pierderii punctelor de referință clare. Dezordinea creată determină un nou concept de progres „în societatea mijloacelor de comunicare ... își face drum un ideal de emancipare care are la baza lui, mai degrabă, oscilarea, pluralitatea și, în definitiv, erodarea a însuși principiului de realitate”⁹. Cu cât mijloacele de informare se multiplică, cu atât imaginea asupra realității devine mai distorsionată, făcând astfel ca realitatea să nu mai fie un concept unic ci unul multiplu, pluralist modelat de o încrucișare de imagini diverse. Lumea adevărată devine, așa cum anticipase Nietzsche, o poveste prin pierderea sensului realității.

Anii 80 au inițiat dezbateri aprinse între modernism și postmodernism. În același timp, au însemnat pentru postmodernism asocierea sa cu artele și cultura vizuală pornindu-se de la ideea că accentul cade acum pe jocul imaginilor. Mai mult, conștientizarea faptului că nu mai există nimic nou de spus determină revizitarea și reciclarea trecutului în maniere diferite. În acest context, discuția despre postmodernism se reclamă din domeniul arhitecturii, ca fiind una dintre cele mai accesibile arte vizuale, pentru a putea fi aplicat apoi în literatură. În timp ce modernismul și-a exhibat propria atitudine mai mult sau mai puțin reticentă față de tradiție, în funcție de „fețele modernității” – avangardismul ca fiind cel mai reacționar dintre toate, postmodernismul a realizat o mișcare inversă „trecutul a început să fie revăzut cu insistență, nu doar ca un depozit de forme moarte și demodate, re folosibile într-un context raționalist, ci ca un spațiu „dialogic” de înțelegere și autoînțelegere, un spațiu unde probleme complicate fuseseră rezolvate într-o manieră inventivă, unde întrebări recurente primiseră răspunsuri creatoare și unde obstacole precum „contradicția și complexitatea” (pentru a cita termenii predilecți ai lui Venturi) dăduseră ocazia unor strălucite descoperiri tehnice și estetice”¹⁰. Aceeași tendință se regăsește și în literatură acolo unde ficțiunea postmodernă inițiază o relație dialogică între prezent și trecut, o reconsiderare a trecutului, în afara căutării unei semnificații transcendente caracteristică modernismului. Este vorba de ceea ce numește Ihab Hassan, ale cărui cercetări se înscriu în domeniul pionieratului în ceea ce privește teoria postmodernismului, unul dintre primii și cei mai importanți teoreticieni ai postmodernismului, „prezența trecutului” sau „prezent-ificarea” lui.

Abordând noul historicism sau noutatea trecutului plecând de la arhitectură pentru o mai profundă înțelegere a fenomenului literar, Matei Călinescu notează modalitățile prin care trecutul devine prezent remarcând predilecția postmodernilor către „dezunificarea și desimplificarea imaginii noastre despre trecut. Esențialmente pluralist, historicismul arhitecturii postmoderne reinterpretează trecutul dintr-o multitudine de unghiuri, de la cel drăgăstos-ludic la cel istorico-nostalgic, incluzând atitudini și stări de spirit precum ireverențiozitatea umoristică, omagiul indirect, amintirea pioasă, citatul spiritual și comentariul paradoxal”. Opinia lui Umberto Eco, cel în a cărui activitate se reunesc atât practica precum și teoria postmodernismului literar, se dovedește a fi una mult mai radicală. Postulând lipsa de inocență a lumii contemporane, el consideră ca acel „deja-spus” trebuie reconsiderat și poate reevaluat numai la modul ironic deoarece „jocul ironiei are o implicare complexă în seriozitatea scopului și a temei. Ironia este poate singurul mod prin care astăzi putem fi serioși”¹¹.

⁹ Gianni Vattimo, *op. cit.*, p.35

¹⁰ Matei Călinescu, *op. cit.*, p.273

¹¹ Umberto Eco, apud. Linda Hutcheon, *op. cit.*, p.73

O lucrare de referință în elaborarea unor teorii filozofice și literare ale postmodernismului în America este „Dezmembrarea lui Orfeu”¹² a lui Ihab Hassan prin intermediul căreia postmodernismului i se conturează o identitate. Lui i se datorează promovarea sa în Europa și, probabil, contactul lui Lyotard cu termenul. Multe dintre lucrările din domeniul literaturii împrumută trăsăturile identificate de acesta pentru a descrie postmodernismul. Criticul distinge trei tipuri de postmodernism – avangardist, contracultural și poststructuralist. Postmodernismul stă, în opinia sa, sub semnul indeterminanței, un termen nou introdus în lexiconul postmodernismului și care este rezultatul procesului de aglutinare a indeterminării și a imanenței, admitând faptul că postmodernismul se construiește pe logica „atât/cât și” spre deosebire de logica „ori/ori” a modernismului.

În încercarea de a trasa anumite trăsături definitorii ale postmodernismului, Linda Hutcheon susține că acesta „este caracterizat de energia derivată din regândirea multiplicității și a provizoriului”. De fapt, „provizoriu” este unul dintre cuvintele-cheie în cartea sa, el apare cu o frecvență foarte mare și probabil că împreună cu „paradoxal” sunt cuvintele cel mai des asociate postmodernismului. La rândul său Eco a sugerat că momentul nașterii postmodernismului coincide cu realizarea că lumea este privată de un centru fix. Proiectul postmodernismului refuză adevărul absolut, ridică întrebări și nu caută răspunsuri, stabilește contradicții, provoacă certitudini, acceptă deschiderile și refuză închiderea, concluziile, teleologicul, totalitatea, construiește „o lume de provizorat și indeterminare”¹³ folosind termenii predilecți ai Lindei Hutcheon. Eticheta de paradoxal sau contradictoriu aplicată postmodernismului este foarte bine surprinsă în definiția oferită de Charles Russell și care înscrie întreaga sa esență ca fiind „o artă a criticii, fără nici un mesaj, exceptând nevoia de continuă interogare. Este o artă a neliniștii, cu un public deloc bine definit în afară de cei care sunt predispuși la îndoială și căutare.”¹⁴

Pentru a concluziona sintetizând, postmodernismul Occidental se prezintă sub două fețe: „de o parte se află cei care definesc postmodernitatea în termeni de descentralizare, deconstrucție, dispersie, fragmentarism, precum Ihab, Hassan, Lyotard, Baudrillard etc. De cealaltă parte, cei care o imaginează în termeni de pluricentrism, eclecticism, toleranță, coabitare, precum John Barth, U. Eco, G. Vattimo, G. Durand, definiție ce ar putea fi numită „noua antropologie” sau „neohermetism”. Distanța dintre cele două clase este dată de opoziția dintre conceptele de fragmentare, al școlii poststructuraliste, și de reintegrare, al gândirii neohermetice.”¹⁵

Departate de a fi o cuprindere completă a perioadei de apogeu a postmodernismului, în concordanță cu principiile sale antitotalizatoare, această trecere în revistă a unora dintre direcțiile paradigmei culturale întăresc concluzia teoreticienilor care tind să îi eticheteze termenul „impur”, „impur pentru că tinde să îmbrățișeze totul și să amestece totul”¹⁶. Modul în care a contaminat toate domeniile, felul în care deconstruiesc, fragmentează, contestă tocmai ceea ce include, problematizează și chestionează fără a căuta un răspuns, deconstruiesc conduc spre un al treilea stadiu.

A treia și, rămâne de văzut dacă și ultima, etapă parcursă de postmodernismul cultural este cea care debutează în anii 90 și continuă până în prezent. Acum se petrece o transformare interesantă în evoluția fenomenului și anume o mișcare de la dominare înspre latență sau retragere care își găsește justificarea în încercarea de a ordona spațiul entropic al

¹² Ihab Hassan, *The Dismemberment of Orpheus: Toward a Postmodern Literature*, Madison, University of Wisconsin Press, 1971

¹³ Linda Hutcheon, *Poetica postmodernismului*, București, Ed. Univers, 2002, p. 180

¹⁴ Charles Russell, *The Avant-Garde Today: An International Anthology*, Urbana, Illinois University Press, 1981, p. 58

¹⁵ Corin Braga, *10 studii de arhetipologie*, Cluj Napoca, Ed. Dacia, 2006, p. 234

¹⁶ Mihaela Constantinescu, *Forme în mișcare*, București, Univers Enciclopedic, 1999, p. 36

postmodernismului. Dificultatea de a coopera cu un „antisistem” îi determină pe unii teoreticieni, spre exemplu Olsen, de a chestiona însăși capacitatea, puterea de rezistență în fața respingerii sistemelor. În încercarea de a ordona conceptele și teoriile postmoderne, oarecum haotice, contradictorii și greu de evaluat, studiul lui Margaret Rose¹⁷ realizează o cartografiere mulată pe principii maniheiste pentru a surprinde varietatea și diversitatea discursurilor teoretice atât cu sensuri pozitive cât și negative.

Mai mult decât atât, eforturile lui Virgil Nemoianu sunt îndreptate înspre identificarea unor „insule de ordine” în spațiul anarhic al postmodernismului. Atunci când religiosul și cultura intervin în discuție postmodernismul capătă un aspect mai luminos și deloc demonic. Chiar în contextul postmodernismului „marile religii monoteiste, departe de a se veșteji, sunt mai înfloritoare ca niciodată”¹⁸. La fel de optimiste sunt și perspectivele în ceea ce privește cultura în cadrul căreia elementele de continuitate sau pilonii de stabilitate se conturează tocmai prin faptul că „bogăția trecutului cultural nu este negată, ci mai degrabă reasamblată în moduri adesea deconcertante”¹⁹. Iar „literaturii îi este caracteristic faptul că o parte a identității constitutive și definitorii a tradiției literare o reprezintă interacțiunea multiplicității. Ambiguitatea, indeterminarea, fluiditatea, instabilitatea textuală, abundența de sensuri (uneori opuse, contrastante) sunt mereu deja o parte a literaturii”²⁰.

The research presented in this paper was supported by the European Social Fund under the responsibility of the Managing Authority for the Sectoral Operational Programme for Human Resources Development , as part of the grant POSDRU/159/1.5/S/133652.

Bibliografie selectivă

1. Braga, Corin, *10 studii de arhetipologie*, Cluj Napoca, Ed. Dacia, 2006
2. Călinescu, Matei, *Cinci fețe ale modernității*, Iași, Ed. Polirom, 2005
3. Cărtărescu, Mircea, *Postmodernismul românesc*, București, Ed. Humanitas, 1999
4. Constantinescu, Mihaela, *Forme în mișcare*, București, Univers Enciclopedic, 1999
5. Fiedler, Leslie, *The Collected Essays of Leslie Fiedler*, vol. II, New York, Stein and Day, 1971
6. Hassan, Ihab, *The Dismemberment of Orpheus: Toward a Postmodern Literature*, Madison, University of Wisconsin Press, 1971
7. Hutcheon, Linda, *Poetica postmodernismului*, București, Ed. Univers, 2002
8. Nemoianu, Virgil, *Postmodernismul și identități culturale. Conflicte și coexistență*, Iași, Ed. Universității „Al. Ioan Cuza”, 2011
9. Rose, Margaret A., *Parody, ancient, modern, and post-modern*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993
10. Russell, Charles, *The Avant-Garde Today: An International Anthology*, Urbana, Illinois University Press, 1981
11. Sontag, Susan, *Against Interpretation*, New York, Deli, 1966
12. Vattimo, Gianni *Societatea transparentă*, Constanța, Ed. Pontica, 1995

¹⁷ Margaret A. Rose, *Parody, ancient, modern, and post-modern*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993

¹⁸ Virgil Nemoianu, *op. cit.*, p. 39

¹⁹ *Idem*, p. 40

²⁰ *Idem*, p. 241